

Rationalistinen tutkimusohjelma on kriittinen silloin, kun tutkija käsittää, että kaikkia oletuksia ei voida perustella sen paremmin loogisella päättelyllä kuin kokemuksellakaan. Väitettä »en voi hyväksyä mitään, mitä ei voida perustella loogisen päättelyn tai kokemuksen avulla» ei näet itseään voida perustella loogisen päättelyn tai kokemuksen avulla. Väitteen hyväksyminen edellyttää uskoa järjen voimaan.

Palonen haluaa ylittää kriittisen rationalismin rajat, missä tarkoituksessa hän lanseeraa uuden käsitteen »kerettiläinen tutkimusohjelma». Tällä hän korostaa sitä, että popperilaisen tradition piirissä käytyä rationaalisuuskeskustelua ei ole pidetty ensiarvoisena. Kerettiläisyydellä tekijä viittaa erityisesti kritiikin ja teoreettisten kumousten tarpeellisuuteen.

Kerettiläisen tutkimusohjelman eräitä keskeisiä periaatteita ovat:

- 1) aktivistinen dualismi ja indeterminismi,
- 2) kritiikin rajoittaminen ei ole sallittua -periaate ja justifikationismin hylkääminen,
- 3) kaikki on mahdollista -periaate sekä
- 4) kuin piru raamattua -periaate.

Aktivistisella dualismilla Palonen tarkoittaa väitettä, että todellisuus on olemassa ihmisen fajnasta riippumatta, mutta kehitys ei ole determinististä. Ihmisellä on aktiivinen rooli teorioiden kehittäjänä, ja yhteiskunnallinen kehitys taas perustuu teorioiden välisiin konflikteihin.

Justifikationismilla tekijä tarkoittaa niitä erilaisia tieteenfilosofisia käsityksiä, joiden mukaan on mahdollista tavalla tai toisella verifioida teorioita. Palonen seuraa Popperin jälkeä korostaen, että teorioita voidaan ainoastaan falsifioida. Niitä ei milloinkaan voida lopullisesti verifioida. Tästä syystä kritiikin rajoittaminen ei ole sallittua. Palonen syyttää erityisesti marxilaisia siitä, että nämä katsovat oman tieteenfilosofiansa perustan muodostavan sellaisen »kovan ytimen», jota ei ole tarpeen eikä suotavaa kritikoida.

Ihmisellä on aktiivinen rooli teorioiden kehittäjänä ja yhteiskunnallinen kehitys perustuu teorioiden välisiin konflikteihin. Täten ihmiset ovat itse vastuussa kaikesta tapahtumisesta.

KARI PALONEN, Aatetutkimus aatekriittikinä. Erään tutkimusohjelman muodostaminen, kilpailukykyisyyden testaaminen ja soveltuvuus empiiriseen aatetutkimukseen. Helsinki 1975.

Kari Palosen keväällä 1975 ilmestynyt väitöskirja on monessa suhteessa epätavallinen viime vuosina ilmestyneiden yhteiskuntatieteellisten väitöskirjojen sarjassa. Tutkimuksen tieteenfilosofisena perustana on Karl Popperin ajatuksiin perustuva kriittisen rationalismin tutkimusohjelma.

Popperilaisen tutkimusohjelman kulmakiviä ovat yhtäältä kritiikki ja toisaalta rationaalinen ajattelu. Rationaalisella tiedolla Popper ei tarkoita empiirisen tiedon vastakohtaa. Päinvastoin hän korostaa sekä loogisen ajattelun että kokemuksen merkitystä. Rationalismilla hän viittaa uskoon järjen voimaan. Irrationalismin hylkääminen tarkoittaa siis sitä, että tutkijasta ei voida rakentaa intuition, mystiikan tai muun ylijärjellisen varaan.

Vallitsevat lainalaisuudet voidaan selittää joko siten, että ihmiset eivät ole pitäneet tarpeellisenä niiden muuttamista tai eivät ole keksineet tapoja muutoksen toteuttamiseen. Siis kaikki on mahdollista.

Kuin piru raamattua (KPR) -periaatteen perusidea on, ettei tutkita sitä, mitä joku on tarkoittanut esitettävän, vaan niitä teorioita, joita hän on esittänyt tai jättänyt esittämättä. Palonen pitää KPR-periaatetta järkevänä, koska henkilöiden tarkoitukset ovat usein kätkeytyä, eivätkä ne useinkaan ole edes teorioiden esittäjille selkeitä. Sen sijaan teoriat ovat henkilöistä riippumattomia ja kritikoitavissa olevia. Palonen katsoo KPR-periaatteen olevan hermeneuttisen metodin antiteesin.

Minusta tällainen metodinen periaate on pelkkää hölynpölyä. Kuinka voidaan tutkia jonkun henkilön esittämää teoriaa sinänsä? Onko olemassa jokin teoria sinänsä erillään siitä, miten teorian esittäjä on tarkoittanut esitettävän?

Esitetyn määritelmän ohella KPR-periaatetta on syytä tarkastella sen perusteella, kuinka Palonen on sitä tutkimustyössään soveltanut. Hän ottaa tehtäväkseen teorioiden ja aatteiden kritikoinnin. Aatetutkimuksen tehtävänä on Palosen mukaan aatekriittikki. Täten aate-tutkimus eroaa luonnontutkimuksesta, jossa tehtävänä ei ole tutkimuskohteen kritikointi vaan tutkimuskohdetta kuvaavien teorioiden kritikointi.

Palonen tarkastelee teorioiden ja aatteiden sisältämiä metateoreettisia sitoumuksia ja loogisia ristiriitoja sekä vertailee eri teorioita keskenään. Sen sijaan hän ei tarkastele erilaisten teorioiden geneettistä polveutumista toisista teorioista (mikä lienee tarpeellista teorioiden ymmärtämiseksi sanan hermeneuttisessa merkityksessä) eikä varsinkaan teorioiden kehityksen ja muun yhteiskunnallisen tai materiaalsen kehityksen välisiä suhteita.

Aatteilla Palonen tarkoittaa ihmisten luomia ja heille valinnaisia välineitä ongelmien ratkaisemiseen. Aatteen käsite on siis hänellä hyvin väljä. Aatteet ovat ihmisten luomia teorioita. Myös yhteiskunta on teorioiden joukko, mistä syystä yhteiskuntatiede kokonaisuudessaan on teorioiden tutkimusta ja siis aatetutkimusta.

Palonen on sitä mieltä, että yhteiskunnallinen kehitys perustuu teorioiden välisiin konflikteihin, joiden tuloksena toiset teoriat falsifioituvat ja toiset saavat kannatusta. Hän korostaa Thomas Kuhnin tapaan (ja mielestäni aivan oikein) sitä, että teoriat kehittyvät pikemminkin paradigmojen kumouksellisina uusiutumisina kuin asteittaisena kasvuprosessina. Sen sijaan pidän erittäin yksipuolisena Palosen käsitystä siitä, että yhteiskunnallinen kehitys perustuu teorioiden välisiin konflikteihin. Palonen ei kiinnitä tutkimuksessaan juuri lainkaan huomiota teorioiden muuttumisen ja muun todellisuudessa havaittavan kehityksen välisiin suhteisiin. Tämä näkemys vie hänet hyvin lähelle idealistista yhteiskuntafilosofiaa. Hänen teesinsä jää tältä osin lähinnä dogmin asteelle, mikä jättää hänen tutkimustuloksensa paljolti »todellisuudesta irrallaan olevaksi teorioiden taisteluksi».

Palonen tuntuu viihtyvän parhaiten erilaisten teoriarakennelmien metateoreettisten sidonnaisuuksien ja toisaalta eri teoriarakennelmien vertailun parissa. Hän tutkii Herbert Tingstenin, Maurice Cornforthin ja Reijo Wileniuksen teoriarakennelmia ja päätyy siihen käsitykseen, että mainitut teoriarakennelmat sisältävät enemmän yhdenmukaisia piirteitä kuin yleensä on havaittu.

Palonen katsoo, että mainitut tutkimusohjelmat perustuvat deterministiseen käsitykseen ihmisestä ja yhteiskunnallisesta muutoksesta. Tingstenin teorioiden mukaan ideologiat ovat konvergoitumassa ja niiden omaleimaiset piirteet ehtymässä, mistä syystä yhteiskunnallinen kehitys kulkee kohti harmonista, ristiriidatonta idylliä. Cornforthin teorioiden mukaan yhteiskunnallinen kehitys johtaa välttämättä sosialistiseen yhteiskuntaan, josta eri luokkien väliset antagonistiset ristiriidat on poistettu. Wileniuksella deterministinen yhteiskuntakäsitys ilmenee Palosen mukaan olemusajatteluna. Wilenius selittää inhimillistä toimintaa ihmisen olemukseen tai ihmisen todellisiin tarpeisiin nojautuen. Kun olemus ja päämäärät vielä samaistetaan, päädytään teleologiseen determinismiin.

Edellä esitetyt rinnastukset Tingstenin, Cornforthin ja Wileniuksen välillä ovat luonnollisesti mielenkiintoisia ja osin yllättäviä. Olen kui-

tenkin sitä mieltä, että determinismin synkkä varjo on aivan liian kevyin perusteluin kohdistettu sekä Tingsteniin, Cornforthiin että Wileniukseen. Determinismiä näyttää olevan melkein kaikki, mikä on ristiriidassa tekijän esittämän kaikkien mahdollisten -periaatteen kanssa.

Palonen pitää kerettiläisen tutkimusohjelman erityisenä ansiona sitä, että se on välttynyt vajoamasta determinismin suohon. Hän korostaa perustellusti sitä, että sattuma ja välttämättömyys eivät ole ainoat kehitysvaihtoehdot. Kaikki on mahdollista -periaatteellaan Palonen on varmistanut ainakin sen, ettei häntä moitita determinismistä. Sen sijaan Palosen tutkimusohjelmaa voidaan perustellusti väittää voluntaristiseksi.

Teoksessa tarkastellaan myös, minkälaisia tekijöitä eri tutkimusohjelmissa pidetään aatesuuntien välisinä vedenjakajina. Marxilaisessa traditiossa tällaisena voidaan pitää jakoa porvarillisiin ideologioihin ja tieteelliseen sosialismiin, kun taas Tingstenin liberalistisessa tutkimusohjelmassa perimmäinen kysymys on joko demokraattisiin ja epädemokraattisiin aatesuuntiin. Palosen mukaan keskeinen, eri aatesuuntia erotteleva tekijä on jako konflikteja provosoiviin ja harmoniaa tavoitteleviin aatesuuntiin. Kaikkien konflikteja provosoivien aatesuuntien on Palosen mukaan oltava demokraattisia, mutta demokraattisten aatesuuntien ei välttämättä tarvitse olla konflikteja provosoivia. Tämä vastakkainasettelu sopii kieltämättä erittäin hyvin kerettiläiseen tutkimusohjelmaan, mutta se seisoo tai kaatuu sen kysymyksen mukana, ovatko teorioiden väliset konfliktit todella yhteiskunnallisen kehityksen liikkeellepanevia voimia.

Heikki Paloheimo